

บทที่ 1

บทนำ

1.1 เหตุผลและความสำคัญของงานวิจัย

ผู้คนในชุมชนมักใช้พื้นที่โล่งว่างสาธารณะ (public open spaces) เป็นพื้นที่ทางสังคม เพื่อพบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร พักผ่อนหย่อนใจ หรือทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา การใช้พื้นที่ทางสังคมเหล่านี้ ในหลายกรณีมักจะเหนี่ยวนำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจขึ้นด้วยในพื้นที่โดยรอบ พื้นที่ว่างสาธารณะของชุมชนที่มีคนเข้าใช้ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ ในหลากหลายวัตถุประสงค์ หลากหลายช่วงเวลา โดยกลุ่มคนหลากหลายประเภท หรือเรียกว่าพื้นที่สาธารณะนั้น ๆ ถือเป็นพื้นที่อเนกประโยชน์ (multi-use space) อย่างแท้จริง ส่งผลให้สภาพแวดล้อมของเมืองมีความคึกคักและมีชีวิตชีวาเสมอ (livability)

ระดับการเข้าใช้พื้นที่โล่งว่างสาธารณะของชุมชนอย่างอเนกประโยชน์ดังกล่าว ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับ "กฎเชิงพื้นที่" (spatial rules) (Hillier, 1996) กล่าวคือพื้นที่นั้นควรมีศักยภาพในการเข้าถึงและการมองเห็นที่ดีโดยสัมพันธ์กับพื้นที่อื่นในเมือง อีกทั้งลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ควรมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน และการใช้ประโยชน์อาคารโดยรอบ นอกเหนือไปจากปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจเฉพาะของชุมชนนั้น ๆ ที่เอื้ออำนวยให้เกิดวัฒนธรรมการใช้งานของพื้นที่ว่างสาธารณะอย่างอเนกประโยชน์ กล่าวได้ว่ากฎเชิงพื้นที่เบื้องต้น 2 ประการของการใช้พื้นที่โล่งว่างสาธารณะที่มีการใช้งานอย่างอเนกประโยชน์ คือ 1) พื้นที่นั้น ๆ ควรตั้งอยู่ในบริเวณที่เข้าถึงได้โดยง่ายจากหลากหลายทิศทาง หรืออีกนัยหนึ่ง ตำแหน่งของพื้นที่สาธารณะนั้น ๆ ควรมีความสัมพันธ์กับโครงข่ายการสัญจรโดยรวมของเมืองได้เป็นอย่างดี และ 2) พื้นที่นั้น ๆ ควรมีช่องทางมองเห็น (visibility channel) ที่สามารถรักษาความต่อเนื่องทางสายตาจากพื้นที่อื่น ๆ ของเมืองเป็นอย่างดีอีกด้วย

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า พื้นที่โล่งว่างสาธารณะที่ดีของชุมชนไม่ได้เกิดจากคุณสมบัติทางกายภาพภายในของพื้นที่โดยพิจารณาเป็นระบบปิดเท่านั้น แต่เกิดจากการมีตำแหน่งที่ตั้ง รูปร่าง และการจัดวางตัวของพื้นที่ (spatial configuration) ที่สัมพันธ์กับพื้นที่อื่น ๆ ในเมืองหรือ เป็น "กฎเชิงพื้นที่" ที่ต้องพิจารณาเป็นระบบบูรณาการไปกับโครงข่ายของเมืองโดยรวม แนวความคิดดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของ "ทฤษฎีการสัญจรอิสระ (Theory of Natural Movement)" (Hillier et al, 1993) ที่ว่า หากโครงข่ายของการสัญจรและพื้นที่ว่างสาธารณะในเมืองมีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกันเป็นอย่างดี เอื้อให้คนเดินเท้ามีโอกาสในการเลือกเส้นทางสัญจรอย่างอิสระและต่อเนื่อง ระดับการใช้งานและระดับการสัญจรของผู้คนในเมืองจะอยู่ในอัตราที่สูงและต่อเนื่องตลอดเวลา Hillier (1996) ได้ทำการศึกษาพื้นที่จริงผ่านงานวิจัยหลายชิ้น และสรุปเป็นกฎเชิงพื้นที่ที่สำคัญสองประการที่จะเอื้อให้เกิดการใช้พื้นที่ว่างสาธารณะอย่างอเนกประโยชน์ ได้แก่

ประการแรก พื้นที่ว่างสาธารณะนั้น ๆ ควรตั้งอยู่บนจุดตัดสำคัญของโครงข่ายการสัญจรในระบบसानเป็นตาราง (grid system) โครงข่ายลักษณะนี้มีแนวโน้มที่จะทำให้ระดับการสัญจรอิสระของคนเดินเท้าอยู่ในระดับสูงต่อเนื่องตลอดวัน โดยเนื่องจากคนส่วน

ใหญ่มักจะเลือกเส้นทางเดินที่ตรง และสั้นที่สุดเสมอในการเดินทางทั้งแบบเข้าถึง (move to) และแบบผ่าน (move through)

ประการที่สอง ตำแหน่งของพื้นที่ว่างสาธารณะนั้น ๆ ควรมีความสัมพันธ์กับโครงข่ายการสัญจรเป็นอย่างดีทั้งในระดับพื้นที่รวมและระดับพื้นที่เฉพาะ (global and local spatial integration) ทั้งนี้ เพื่อเอื้อให้เกิดความต่อเนื่องของช่องทางเดินและมองเห็นจากพื้นที่อื่น ๆ

อย่างไรก็ดี คุณลักษณะที่ดีของพื้นที่โล่งว่างสาธารณะของชุมชนไทยที่เกิดการใช้อย่างอ่อนแอ ประโยชน์ย่อมมีความแตกต่างจากประเทศตะวันตก เนื่องจากมีความแตกต่างทั้งทางด้านบริบทวัฒนธรรม ชุมชน ภูมิประเทศ และภูมิอากาศพื้นถิ่นอยู่มาก ขวัญสรวง อติโพธิ (2550) ได้ตั้งข้อสังเกตจากการศึกษาภาคสนามในหลายพื้นที่ในประเทศไทยว่า พื้นที่โล่งว่างสาธารณะที่ประสบความสำเร็จในเมืองไทย มักมีลักษณะที่สำคัญ 5 ประการ ได้แก่ 1) ไม่โล่งกว้างจนเกินไป หากแต่แบ่งเป็นพื้นที่ย่อย ๆ เล็ก ๆ โดยมีลำดับศักดิ์ หรือ “ชั้นเชิง” ในการมองเห็นที่ไม่เท่ากัน 2) มีร่มเงาที่ติดตลอดวัน เนื่องจากประเทศไทยมีภูมิอากาศร้อนชื้น และมีแสงแดดจ้า ทั้งนี้ เพื่อเอื้อให้มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการ ‘เดินเท้า’ และ ‘นั่งพื้นที่’ 3) รองรับวัตถุประสงค์ของการใช้พื้นที่ที่ยืดหยุ่นไม่จำกัดผูกมัด สามารถปรับเปลี่ยนเพื่อรองรับกิจกรรมที่หลากหลายได้ 4) มักผูกติดอยู่กับ “น้ำ” เช่นอยู่ใกล้ลำน้ำ ริมน้ำ หรือมีน้ำเป็นองค์ประกอบหลักของพื้นที่ 5) ที่สำคัญ มักมีองค์ประกอบร่วมของกิจกรรมการค้าขายอาหารเป็นหลักเสมอ

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ Hillier มีการเก็บบันทึกผลผ่านรูปแบบงานวิจัยหลายชิ้น ขวัญสรวง อติโพธิ ยังไม่มีการรวบรวมกรณีศึกษาเพื่อสนับสนุนข้อสังเกตอย่างเป็นระบบนัก การศึกษาทฤษฎีเชิงพื้นที่ของการใช้พื้นที่โล่งว่างสาธารณะในชุมชนท้องถิ่นของประเทศไทย อาจทำให้เกิดการบูรณาการความรู้ที่น่าสนใจ นำไปสู่การสร้างแนวทางหรือส่งเสริมให้เกิดพื้นที่โล่งว่างสาธารณะในชุมชนไทยที่ประสบความสำเร็จอย่างเป็นระบบมากขึ้น โดยการศึกษาในครั้งนี้ได้ยกชุมชนไทยของ บ้านหนองเงือก จังหวัดลำพูนขึ้นมาเป็นชุมชนกรณีศึกษา

ชุมชนไทยของ บ้านหนองเงือกเป็นชุมชนพื้นถิ่นของอำเภอลำปาง จังหวัดลำพูนซึ่งมีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานที่ยาวนาน ตั้งแต่สมัยพระยาภาววิไล (แสง มาละแซม, 2540) ทำสงครามกวาดต้อนผู้คนในยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ราวปี พ.ศ. 2329 - พ.ศ. 2348 จากหัวเมืองทางฝ่ายเหนือเพื่อมา สร้างบ้านแปงเมือง เชียงใหม่ ราวปีพ.ศ. 2339 พระยาภาววิไลได้ให้พลเมืองส่วนหนึ่งที่ถูกเกณฑ์มาจาก เมืองยอง ด้วยวิธีการ “เทครัว”^{**} เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองลำพูน โดยที่กษัตริย์และชนชั้นปกครองของเมืองยองได้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมกำแพงเมืองลำพูนด้านทิศตะวันออก ได้แก่หมู่บ้านเวียงยองในปัจจุบัน พลเมืองอีกส่วนหนึ่งได้กระจายตัวกันตั้งถิ่นฐานอยู่ตามบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำในอำเภอลำปางซึ่งเป็นบริเวณที่มีแม่น้ำสามสายมา

* พระยาภาววิไล ดำเนินนโยบายทำสงครามรวบรวมและกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองต่าง ๆ ทางตอนบนมาเพื่อฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นหลังจากถูกปล่อยทิ้งร้างมาเป็นระยะเวลา 20 ปี

** การทำสงครามสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 กองทัพผู้ชนะมักจะกวาดต้อนผู้คนของฝ่ายแพ้เสมอ เพราะเป็นการเดียวที่จะได้จำนวนคนมาเป็นจำนวนมาก เพื่อจัดตั้งชุมชน บ้านเมืองโดยใช้เวลาน้อยที่สุด การเทครัวโดยนำกษัตริย์หรือชนชั้นปกครองมาด้วย ทำให้โครงสร้างทางสังคมติดตามมาด้วยในช่วงเวลาหนึ่ง

บรรจบกัน ประกอบกับการที่เป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญสู่หัวเมืองทางใต้ จึงเป็นแหล่งชุมชนชาวไทยของขนาดใหญ่แห่งหนึ่งในขณะนั้น

“การเทศรวิ” ผู้คนจากเมืองยอง (ปีพ.ศ. 2348 – 2445) ในยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” เป็นผลให้โครงสร้างทางสังคมของชาวยองได้รับการถ่ายทอดมาโดยต่อเนื่องในฐานะที่ชนชาวยองเป็นชนส่วนใหญ่ของจังหวัดลำพูน ดังปรากฏเป็นวัฒนธรรมทางด้านภาษารวมไปถึงขนบธรรมเนียมวิถีปฏิบัติ ที่จะส่งผลต่อการใช้พื้นที่ในปัจจุบัน อาทิเช่น การปลูกเรือนเป็นกลุ่มหรือ “คุ้ม” เดียวกันที่มักจะพบร่องรอยของทางเดินเท้าที่เชื่อมต่อและเลื่อนไหลถึงกัน การมีลานบ้าน (ช่วงบ้าน) เพื่อตากผลิตผลทางการเกษตร การที่มีพื้นที่ใต้ถุนบ้านเพื่อไว้สำหรับทอผ้ารวมไปถึงการใช้พื้นที่โล่งว่างสาธารณะเพื่อประกอบพิธีกรรมตามคติโลกทัศน์ล้านนา เช่นการเคารพสักการะหอเสื่อบ้าน เสาใจบ้าน เป็นต้น

รูปที่ 1.1 พื้นที่โล่งว่างสาธารณะระดับละแวกบ้าน (ลานบ้าน-ช่วงบ้าน) (แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, ตุลาคม 2550)

รูปที่ 1.1 ก ลานบ้านหรือช่วงบ้านที่มีการใช้งานอย่างอเนกประสงค์ และลักษณะของทางเดินเท้าที่เชื่อมต่อและเลื่อนไหลถึงกัน

รูปที่ 1.1 ข บ้านเรือนที่ยกใต้ถุนสูง เป็นอีกพื้นที่หนึ่ง ที่เข้าถึงและมองเห็นได้ มักจะพบชาวบ้านโดยมากใช้พื้นที่สำหรับทอผ้า

ประกอบกับการที่ชุมชนหนองเงือก เป็นชุมชนสังคมเกษตรที่ตั้งถิ่นฐานตามที่ราบลุ่มแม่น้ำที่สำคัญของลำพูน ห่างจากตัวอำเภอป่าซางไปทิศใต้ประมาณ 7 กิโลเมตร โครงข่ายและเนื้อเมืองของตัวชุมชนนั้น แยกตัวออกจากศูนย์กลางเมืองหลักอย่างชัดเจน ลักษณะดังกล่าวทำให้การใช้พื้นที่สาธารณะต่าง ๆ ภายในชุมชนไม่ได้รับผลกระทบจากอิทธิพลของเมืองหลักมากนัก อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนหนองเงือกเป็นชุมชนที่มีความเป็นพื้นที่น้อยอยู่มากและมีบริบทและวัฒนธรรมการใช้พื้นที่เฉพาะ มีแนวโน้มที่จะมีกฎเชิงพื้นที่ ที่เกิดจากระบบโครงข่ายภายในชุมชนเอง ซึ่งส่งผลต่อการใช้งานพื้นที่โล่งว่างสาธารณะของชุมชนอย่างชัดเจน

รูปที่ 1.2 งานประเพณีรดกควัตร (เข้ากรรม) บริเวณที่โล่งว่างสาธารณะระดับชุมชน (ช่วงวัด-ช่วงบ้าน) (แหล่งที่มา: ผู้วิจัย, มกราคม 2551)

จากการศึกษาเบื้องต้น พบว่าชุมชนกรณีศึกษา มีการใช้พื้นที่ว่างสาธารณะอย่างอเนกประโยชน์ในระดับหนึ่ง มีรูปแบบโครงข่ายการสัญจรภายในที่ค่อนข้างจะสานเป็นระบบตาราง มีพื้นที่โล่งว่างสาธารณะ (ช่วงบ้าน-ช่วงวัด) อยู่บริเวณกลางหมู่บ้านซึ่งมีโครงข่ายถนนหลายสายตัดผ่าน ชาวบ้านมักใช้เป็นพื้นที่สำหรับประกอบกิจกรรมชุมชน ตลอดจนจัดงานรื่นเริงประจำปีต่าง ๆ โดยจะพบเห็นชาวบ้านเข้าใช้งานและจับจองพื้นที่ในการพักผ่อนหย่อนใจอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังมีพื้นที่โล่งว่างสาธารณะอื่น ๆ แทรกตัวอยู่ตามพื้นที่ชุมชนเช่น บริเวณหนองเงือก หอเลื้อยบ้าน เสาใจบ้าน ศาลาพักร้อนตามจุดตัดของถนนภายในหมู่บ้าน เป็นต้น ดังนั้นจึงมีความน่าสนใจที่จะทำการศึกษาในรายละเอียดว่า การใช้งานของพื้นที่ว่างสาธารณะในชุมชนไทย-ของบ้านหนองเงือก มีกฎเชิงพื้นที่ที่สอดคล้องหรือแตกต่างไปจากแนวความคิดดั้งเดิมของพื้นที่ว่างสาธารณะที่ดีในบริบททั้งไทยและเทศหรือไม่ อย่างไร

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำการศึกษพื้นที่ว่างสาธารณะ โดยวิเคราะห์ในเชิงพื้นที่ในประเด็นของ ตำแหน่งที่ตั้ง รูปร่าง และการวางตัว ตลอดจนศักยภาพในการมองเห็นและเข้าถึงของพื้นที่ ด้วยเทคนิควิเคราะห์เชิงสัณฐานวิทยาเมือง (spatial morphological analysis) ด้วยชุดวิธี Space Syntax ประกอบกับการศึกษาคุณสมบัติเชิงพื้นที่อื่น ๆ ตลอดจนปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องตามบริบทวัฒนธรรมไทย ผ่านการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงสารสนเทศและการสำรวจเก็บข้อมูลภาคสนาม เพื่อศึกษาระดับการใช้งานอย่างอเนกประโยชน์ของพื้นที่โล่งว่างสาธารณะอย่างเป็นระบบ

1.2 วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

- 1 ศึกษาวิเคราะห์แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติเชิงพื้นที่ที่เอื้อให้เกิดการใช้งานพื้นที่โล่งว่างสาธารณะอย่างอเนกประโยชน์ในชุมชนทั้งในบริบทของไทยและเทศ
- 2 ศึกษาวิเคราะห์ประวัติความเป็นมา องค์ประกอบทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนวิวัฒนาการของการเกิดและการใช้งานพื้นที่โล่งว่างสาธารณะในชุมชนกรณีศึกษา
- 3 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคุณสมบัติเชิงพื้นที่ ประกอบกับปัจจัยทางสังคม-วัฒนธรรม-เศรษฐกิจ และระดับการเข้าใช้พื้นที่อย่างอเนกประโยชน์
- 4 ประมวลผลการวิเคราะห์ เพื่อสรุปเป็นกฎเชิงพื้นที่ของการใช้พื้นที่โล่งว่างสาธารณะอย่างอเนกประโยชน์ในชุมชนกรณีศึกษาและประยุกต์ใช้กับพื้นที่อื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกันได้

1.3 ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา

ชุมชนหนองเงือก ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำแม่ทา ทางทิศใต้ของตัวจังหวัดห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 19 กิโลเมตร มีพื้นที่ชุมชนประมาณ 235 ไร่ 564 ตารางวา มีประชากรในชุมชน 1,723 คน

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.4.1 เข้าใจถึงนิยาม ความสำคัญ บทบาทหน้าที่ของพื้นที่โล่งว่างสาธารณะของชุมชน ตลอดจนนโยบายที่สัมพันธ์กับประเด็นทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของพื้นที่ชุมชน
- 1.4.2 ทราบถึงวิธีการวิเคราะห์ลักษณะเชิงพื้นที่ ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาและทำความเข้าใจกายภาพของชุมชนเมืองและพื้นที่โล่งว่างสาธารณะเพื่อประโยชน์ของการวางแผนผังชุมชนร่วมกับการวิเคราะห์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม
- 1.4.3 ทราบถึงลักษณะพึงประสงค์ของการสร้างและส่งเสริมให้เกิดพื้นที่ว่างสาธารณะที่ดีในบริบทของชุมชนไทย

490500

491000

491500

2043500

2043000

490600

491000

491600

ภาควิชาจากวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชื่อวิทยานิพนธ์ :

กฎเชิงพื้นที่ของการใช้พื้นที่โล่งว่างสาธารณะ
กรณีศึกษาชุมชนไท-ยong บ้านหนองเรือ
จังหวัดลำพูน

ชื่อผู้ผลิต :

นายกฤษฎากร์ ประวิรินทร์
เลขประจำตัว 4974101925

แผนที่

แสดง : ภาพถ่ายทางอากาศ ชุมชนหนองเรือ
ปี พ.ศ. 2646
ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

สัญลักษณ์ :

⊙ สถานที่ที่สำคัญของชุมชน

แผนที่ฐาน : ระบุวางที่สันปี พ.ศ.2660
มาตราส่วน 1 : 1000
(สำนักงานที่ดิน อ.ป่าซาง, 2661)

มาตราส่วน

1 : 7500